

PUBLIKACJA 2/1P/2024

Odtworzone dziedzictwo kulturowe z dziedzictwem gospodarczym w zakresie mebli i stolarstwa w kontekście mebli warmińskich i mazurskich oraz rozwoju narzędzi stolarskich

Dziedzictwo kulturowe regionów obejmuje nie tylko architekturę czy sztukę, lecz także rzemiosło oraz przedmioty codziennego użytku. Wśród nich szczególne miejsce zajmują meble, które odzwierciedlają styl życia, strukturę społeczną oraz poziom rozwoju technicznego danej społeczności. Wśród dziedzictwa kulturowego szczególne miejsce zajmuje rzemiosło stolarskie oraz meblarstwo, będące istotnym elementem kultury materialnej i dziedzictwa gospodarczego. W przypadku Warmii i Mazur meble stanowią ważny element kultury materialnej regionu, a ich formy i zdobnictwo są wynikiem wielowiekowych procesów historycznych oraz przenikania się różnych tradycji kulturowych – polskich, pruskich, niemieckich i bałtyckich. Region Warmii i Mazur stanowi wyjątkowy przykład obszaru, w którym tradycje stolarskie rozwijały się przez stulecia w oparciu o bogate zasoby leśne oraz lokalne tradycje rzemieślnicze. Meble powstające w tym regionie były nie tylko przedmiotami użytkowymi, ale także nośnikami symboliki społecznej i kulturowej.

Istotnym aspektem badań nad meblarstwem regionalnym jest również rozwój narzędzi stolarskich. To właśnie dzięki nim możliwe było tworzenie charakterystycznych konstrukcji, zdobień oraz form mebli. Narzędzia te, podobnie jak same wyroby stolarskie, stanowią część dziedzictwa gospodarczego i technologicznego.

Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie znaczenia odtworzonego dziedzictwa kulturowego w kontekście historii mebli warmińskich i mazurskich oraz ewolucji narzędzi stolarskich wykorzystywanych w produkcji mebli. Dlatego też, w tej publikacji główną uwagę skupimy na tych dwóch aspektach.

Historyczne uwarunkowania rozwoju meblarstwa na Warmii i Mazurach

Warmia i Mazury przez wieki stanowiły obszar pogranicza kulturowego. W średniowieczu region znajdował się pod wpływem państwa krzyżackiego, a później Prus Książęcych i Królestwa Prus. Zróżnicowanie etniczne oraz religijne miało znaczący wpływ na rozwój lokalnej kultury materialnej, w tym również meblarstwa. W gospodarstwach wiejskich dominowały meble wykonywane przez lokalnych rzemieślników lub samych gospodarzy. Najczęściej były one tworzone z drewna sosnowego, świerkowego lub dębowego – materiałów łatwo dostępnych w regionie o dużej lesistości.

Do najważniejszych elementów wyposażenia wewnątrz należały:

- skrzynie posagowe,
- ławy i stoły,
- łóżka skrzyniowe,
- szafy i kredensy,
- półki i szafki ściennie.

Meble te były nie tylko przedmiotami użytkowymi, ale także ważnym elementem symboliki rodzinnej i społecznej. Ze względu na zróżnicowanie w regionie możemy wyróżnić dwa główne nury w meblarstwie, które w niniejszej publikacji określimy jako meble warmińskie i meble mazurskie.

Meble warmińskie rozwijały się głównie w środowisku katolickiej ludności Warmii. Charakteryzowały się stosunkowo bogatą dekoracją oraz wyraźnym wpływem stylów miejskich. Do najbardziej charakterystycznych cech należą:

- polichromowane powierzchnie,
- motywy roślinne i kwiatowe,
- dekoracyjne ramy i profilowane listwy,
- zastosowanie barw takich jak zielony, czerwony, niebieski i żółty.

Szczególną rolę odgrywały skrzynie posagowe, które stanowiły jeden z najważniejszych elementów wyposażenia młodej pary. Często skrzynie te były malowane, zdobione ornamentami roślinnymi oraz datą wykonania i inicjałami właścicieli. W wielu przypadkach skrzynie te wykonywano w lokalnych warsztatach stolarskich, które przekazywały swoje wzory i techniki z pokolenia na pokolenie.

Meble mazurskie, powstające w środowisku ludności protestanckiej, były zazwyczaj bardziej surowe i funkcjonalne niż warmińskie. Wynikało to zarówno z różnic kulturowych, jak i z prostszego stylu życia w mazurskich gospodarstwach. Ich charakterystyczne cechy to:

- prostota konstrukcji,
- surowa forma,
- ograniczona dekoracyjność,
- dominacja naturalnego koloru drewna,
- solidna, masywna budowa.

Wśród najczęściej spotykanych mebli mazurskich znajdowały się:

- skrzynie przechowywania zboża i odzieży,
- stoły warsztatowe,
- ławy kuchenne,
- szafy ubraniowe.

Pomimo swojej prostoty meble te cechowały się dużą trwałością oraz wysokim poziomem rzemiosła stolarskiego.

Narzędzia stolarskie w tradycyjnym rzemiośle

Rozwój meblarstwa był bezpośrednio związany z rozwojem narzędzi stolarskich. W tradycyjnych warsztatach stolarskich wykorzystywano przede wszystkim narzędzia ręczne, które pozwalały na precyzyjną obróbkę drewna. Były to narzędzia ręczne wykonywane przez kowali i ślusarzy.

Do najważniejszych narzędzi należały:

- **Narzędzia do obróbki wstępnej** - służyły one do przygotowania materiału oraz wstępnego formowania elementów konstrukcyjnych.
 - siekiery stolarskie,
 - topory,
 - piły ręczne.

- **Narzędzia do obróbki precyzyjnej** - pozwalały one na wygładzanie powierzchni, wykonywanie połączeń stolarskich oraz tworzenie zdobień.
 - strugi,
 - heble,
 - dłuta stolarskie,
 - świdry ręczne.

- **Narzędzia do montażu** - dzięki nim możliwe było łączenie elementów mebli bez użycia metalowych gwoździ, przy wykorzystaniu tradycyjnych połączeń takich jak: czop i gniazdo, jaskółczy ogon, kołki drewniane:
 - młotki stolarskie,
 - ściski,
 - drewniane kliny.

W tabeli poniżej zestawiono najważniejsze dawne narzędzia stolarskie z krótkim opisem ich funkcji oraz pokazano jakie narzędzie współcześnie są ich odpowiednikami.

Narzędzie	Budowa	Zastosowanie	Porównanie do dzisiejszych narzędzi stolarskich
Piła ramowa	Piła ta składała się z: • drewnianej ramy • cienkiego brzeszczotu • sznura napinającego	Jednym z podstawowych narzędzi stolarskich była piła ramowa. Służyła do: • przecinania desek • przygotowywania elementów konstrukcyjnych • rozcinania bali drewnianych	*Porównanie pod tabelą

Hebel (strug stolarski)	Tradycyjny hebel składał się z: • drewnianego korpusu • stalowego ostrza • klina mocującego	Hebel był jednym z najważniejszych narzędzi stolarskich. Używano go do: • wygładzania powierzchni drewna • wyrównywania krawędzi • dopasowywania elementów konstrukcyjnych	Obecnie stosuje się strugi stolarskie: • elektryczne strugi ręczne • strugarki stołowe Pozwalają one obrabiać drewno szybciej i z większą dokładnością, jednak tradycyjne heble nadal są cenione przez rzemieślników wykonujących meble ręcznie.
Dłuto stolarskie	Składa się z: • stalowego ostrza • drewnianej rękojeści	Dłuto jest jednym z najstarszych narzędzi do obróbki drewna. W warsztatach stolarskich służyło do: • wykonywania gniazd pod połączenia czopowe • rzeźbienia ornamentów • wycinania rowków	Obecnie dłuta są nadal używane, jednak część ich funkcji przejęły: • frezarki • dłutarki łańcuchowe • obrabiarki CNC
Świder stolarski	Składały się z: • spiralnego ostrza • uchwytu korbowego	Świdry ręczne były podstawowym narzędziem do wykonywania otworów. Wykorzystywano je do: • wykonywania otworów pod kołki drewniane • przygotowywania połączeń stolarskich	Dzisiejszym odpowiednikiem jest: • wiertarka elektryczna • wkrętarka akumulatorowa Dzięki napędowi elektrycznemu praca jest znacznie szybsza i mniej wymagająca fizycznie.
Strug profilowy	Każdy strug posiadał inne ostrze dopasowane do konkretnego wzoru.	Strugi profilowe były narzędziami specjalistycznymi. Używano ich do: • wykonywania ozdobnych krawędzi • tworzenia listew dekoracyjnych • profilowania elementów mebli	Dziś funkcję tę pełnią: • frezarki górnoprzecionowe • frezarki stołowe • maszyny CNC

*Współczesnym odpowiednikiem piły ramowej jest piła tarczowa lub piła stołowa. Różnice w rodzajach tych pił pokazuje tabela poniżej.

Cecha	Piła ramowa	Piła współczesna
napęd	siła mięśni	silnik elektryczny
wydajność	niska	bardzo wysoka
precyzja	zależna od doświadczenia	bardzo wysoka

Wymienione w tabeli powyżej narzędzia stolarskie nie wyczerpują katalogu narzędzi stosowanych dawniej. O ile piła i hebel to były absolutnie podstawowe narzędzia stolarskie, to jednak w XIX-wiecznej stolarni znajdowało się zwykle 20–60 narzędzi. W rozszerzonym katalogu dawnych narzędzi stolarskich należałoby wymienić:

- Piła – płatnica, otwornica, zasównica, przyrznica
- Strug – po niemiecku *hebel*,
- Dłuta, żłobiarki
- Pilniki, tarniki, zdzieraki
- Świdry, wiertła
- Korby ręczne
- Młotki, podbijaki
- Nóż stolarski
- Znaczniki i miary
- Ściski stolarskie
- Świdry ślimakowe

Na wsi warmińskiej i mazurskiej stolarze zaczęli pojawiać się liczniej dopiero na przełomie XVIII i XIX w., gdy poprawa sytuacji chłopów zwiększyła zapotrzebowanie na meble i zdobione elementy domów. Typowy stolarz był często jednocześnie rolnikiem, cieślą oraz kołodziejem lub bednarzem. Sprzedawał swoje wyroby na jarmarkach lub wykonywał je na zamówienie lokalnej społeczności. Warsztat mieścił się zwykle w budynku gospodarczym, stodole, piwnicy lub poddaszu domu. Typowy warsztat miał powierzchnię ok. 15–30 m² i składał się z:

1. Strugnicy (stołu stolarskiego) – centrum warsztatu
2. Ściany narzędziowej – haki lub półki z narzędziami
3. Stosu drewna – deski i belki do obróbki
4. Kamienia do ostrzenia narzędzi
5. Piecyka do podgrzewania kleju stolarskiego
6. Szafki z okuciami i gwoździami
7. Lampy olejnej lub karbidowej do pracy zimą

Wraz z rozwojem przemysłu w XIX wieku nastąpiła stopniowa mechanizacja pracy stolarskiej. Do warsztatów zaczęły trafiać pierwsze narzędzia mechaniczne napędzane siłą wody, pary lub później energią elektryczną. Najważniejsze zmiany obejmowały:

- pojawienie się pił taśmowych,
- wprowadzenie frezarek stolarskich,
- rozwój tokarek do drewna,
- zastosowanie mechanicznych strugarek.

Pomimo tych zmian w wielu warsztatach Warmii i Mazur aż do połowy XX wieku nadal wykorzystywano tradycyjne narzędzia ręczne. Obecnie w produkcji mebli wykorzystuje się zaawansowane technologie. Najważniejsze z nich to:

- obrabiarki CNC
- lasery do pomiaru i cięcia
- automatyczne linie produkcyjne
- cyfrowe systemy projektowania CAD

Dzięki temu możliwe jest tworzenie bardzo skomplikowanych form przy zachowaniu wysokiej precyzji.

Poniżej przedstawiam schemat ewolucji narzędzi stolarskich z uwzględnieniem okresów rozwoju, jako podsumowanie ewolucji narzędzi stolarskich na przestrzeni wieków.

Okres	Narzędzia	Charakter pracy
Średniowiecze	siekiera ciesielska, dłuta, piły ramowe	ręczna obróbka drewna
XVI–XVIII w.	rozwój strugów, cyrkli, świrdrów	precyzyjna stolarka
XIX w.	traki, pierwsze maszyny napędzane wodą lub parą	warsztaty rzemieślnicze
XX w.	piły elektryczne, frezarki, tokarki	produkcja przemysłowa
XXI w.	routery CNC, laser, CAD/CAM	produkcja cyfrowa

Dziedzictwo meblarskie a współczesny rozwój regionu

Współcześnie obserwujemy rosnące zainteresowanie tradycyjnym rzemiosłem stolarskim. Działania te podejmowane są przez:

- muzea etnograficzne,
- instytucje ochrony dziedzictwa,
- rzemieślników i pasjonatów tradycyjnego stolarstwa.

Rekonstrukcja dawnych mebli wymaga nie tylko znajomości form i ornamentów, lecz także tradycyjnych narzędzi oraz technologii pracy z drewnem. Dzięki temu możliwe jest wierne

odtworzenie historycznych przedmiotów oraz zachowanie wiedzy o dawnych metodach produkcji. Tradycyjne narzędzia pozwalają zrozumieć proces powstawania historycznych mebli oraz docenić kunszt dawnych rzemieślników. Ma to bardzo duże znaczenie dla:

- ochrony dziedzictwa kulturowego
- edukacji rzemieślniczej
- rozwoju turystyki kulturowej

Warmia i Mazury są obecnie jednym z najważniejszych ośrodków przemysłu drzewno-meblarzkiego w Polsce. Współczesne przedsiębiorstwa często sięgają do tradycyjnego wzornictwa regionalnego, tworząc nowe kolekcje inspirowane historycznymi formami. Dziedzictwo stolarskie regionu ma znaczenie nie tylko kulturowe, ale także gospodarcze. Stanowi ono element budowania tożsamości regionalnej oraz promocji lokalnych produktów na rynku krajowym i międzynarodowym.

Podsumowanie

Meble warmińskie i mazurskie stanowią cenny element dziedzictwa kulturowego północno-wschodniej Polski. Ich formy, konstrukcje oraz zdobnictwo odzwierciedlają historię regionu, jego zróżnicowanie kulturowe oraz rozwój lokalnego rzemiosła.

Równie istotnym elementem tego dziedzictwa są narzędzia stolarskie, które umożliwiały powstawanie tych wyrobów. Ewolucja narzędzi – od prostych narzędzi ręcznych po maszyny przemysłowe – odzwierciedla zmiany technologiczne zachodzące w gospodarce i społeczeństwie. Współczesne technologie znacząco zwiększyły wydajność produkcji, jednak tradycyjne metody stolarskie nadal pozostają ważnym elementem dziedzictwa rzemieślniczego.

Odtwarzanie i popularyzacja tradycyjnych technik stolarskich pozwala nie tylko zachować wiedzę o dawnym rzemiośle, lecz także wykorzystać ją jako inspirację dla współczesnego meblarstwa, designu oraz rozwoju regionalnej gospodarki.

Opracował

Kazimierz Łeszyk